

ՄԱՐԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԳԵՎՈՐԳ ԴՊԻՐ ՊԱԼԱՏԵՅԻՆ ԼԵԶՎԱԲԱՆ-ԲԱՌԱՐԱՆԱԳԻՐ (1737-1811¹)

Հայ ժողովրդի կյանքում 18-րդ դարը առանձնահատուկ տեղ է գրավում: 2 դար առաջ տեղի ունեցած թուրք-պարսկական շուրջ հարյուրամյա պատերազմը ավերակ էր դարձրել ոչ միայն պատմական Հայաստանի ողջ տարածքը, այլև՝ հայ մշակույթը: 17-րդ դարը, սակայն, դարձավ այդ սոսկալի քնից արթնանալու դարաշրջան: 17-րդ դարում հանդես են եկել մի շարք մատենագիրներ՝ Առաքել Դավրիժեցի, Երեմիա Քյոմուրճյան և այլն: Մովսես Տաթևացին Սյունիքում և Վարդան Բաղիշեցին Ամրդուլի վանքում հիմքեր ստեղծեցին այն մշակութային շարժման համար, որի շնորհիվ արդեն 18-րդ դարը պիտի հանդիսանար հայ մշակույթի վերանորոգման մի դարաշրջան:

Ամրդուլի վանքի ավանդույթները Կ. Պոլիս բերեց և արևմտահայ կյանքում մի ռահվիրայի դեր կատարեց Հովհաննես Կոլոտը: Նրա հիմնադրած Սկյուտարի ճեմարանը, Հ. Կոլոտի լավագույն աշակերտներից Հակոբ Նալչանի Մայր դպրատունը այն կենտրոնները հանդիսացան, ուր կրթություն ստացած հոգևորականները մեծ նպաստ բերեցին արևմտահայ մտավոր զարթոնքին: Զլինեին Մովսես Սյունեցի կաթողիկոսը և Հովհաննես Կոլոտ պատրիարքը, մենք չէինք ունենա 19-րդ դարի ճոխ մշակույթը:

¹ Գևորգ Դպիրի մասին եղած գրեթե բոլոր նյութերում, որպես մահվան տարեթիվ, ընդունվում է 1812թ՝ հիմք ընդունելով տապանաքարի գրությունը (Հայոց ՌՄԿԱ), (տե՛ս Ա. Այվազյան, «Շար հայ կենսագրության», Կ. Պոլիս, 1893, Հ. Աճառյան, «Հայոց անձնանունների բառարան», հ. Ա, եր., 1942, Էդ. Աղայան, «Հայ լեզվաբանության պատմություն», հ. Ա, եր., 1958): Սակայն Ս. Ճեմնեյանը իր «Գևորգ Դպիր Տէր Յովհաննիսեանը (Պալատեցի) եւ Մխիթարեանները» աշխատությունում (Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1984, նույնը նաև՝ «Բազմավէպ», հմ^ր 1-2, 1982) այն համարում է 1811թ.: Մենք ևս հակված ենք սույն վարկածի նշմարտացիությանը, քանզի դա փաստ է, որք, կարծում ենք, անհերքելի է: Պալատեցու մահվան մասին կա 2 փաստաթուղթ. մեկը Մ. Չամչյանի Ագոնց աբբահորն ուղղված 1811թ.-ի դեկտեմբերի 10-ի թվակիր նամակն է, ուր ասվում է. «ի 23 նոյեմբերի մեռա Տիրացու Գեորգն Պալատեցի...», մյուսը՝ Թովմաս Մախքյանի՝ կրկին աբբահորը գրած 1811թ.-ի դեկտեմբերի 23-ի թվակիր նամակը. «վախճանեցա Պալատը Տիրացու Գեորգն բարեկամ վանացս...»: 2 նամակներն էլ գրված են Պոլսում. հաշվի առնելով նրանց հարաբերությունները՝ հավանական է, որ ներկա եղած լինեն թաղման արարողությանը: Բացի այդ, Չամչյանի նամակում ստույգ նշված է օրն ու ամիսը: Նույն տեսակետն ունի նաև Բ. Զուգասյանը իր «Գևորգ Դպիր Պալատեցու կեսնիքի և գործունեության տարեգրություն. 1737-1811» գրքում (Եր., 1994): Վերջինս այլ կերպ է մեկնաբանում, որը կարծում ենք այնքան էլ համոզիչ չէ:

Ահա Կ. Պոլսում ծնունդ առած արևմտահայ մտավոր զարթոնքի ծնունդն էր նաև նշանավոր լեզվագետ, բառարանագիր, թարգմանիչ Գևորգ Դպիր Պալատեցին (Տեր-Հովհաննեսյան): Գևորգ Դպիր Պալատեցին ծնվել է 1737 թ. Կ. Պոլսի Պալատ թաղամասում: Նա որդին էր Սուրբ Հրեշտակապետ եկեղեցու ավագերեց, բնիկ բաբերդցի Տեր-Հովհաննես քահանայի: Նախնական կրթությունը ստացել է հոր մոտ, ով շատ ուշագիր է եղել որդու ուսումնառության հարցում: Գևորգ Պալատեցին շատ հմուտ էր հատկապես լեզուներ սովորելու մեջ. «Գեորգ Դպիր՝ սքանչելագիր հայկաբան լինելով հանդերձ, քաջ գիտէր Տաճկերէն, Պարսկերէն, Արաբերէն, Եբրայերէն, Հելլենարէն, Լատիներէն և այլ լեզուներ, որոց ի նմոյշ՝ պարբերաբար հրատարակած է պատմական և այլ կարևոր գործեր՝ ինքնուրոյն և թարգմանական»², - գրում է նրա կենսագիրը: Բազմաթիվ ու բազմապիսի են նրա աշխատությունները, որոնց զգալի մասը մինչ օրս էլ անտիպ են: Նրա թողած ժառանգության մեջ կարող ենք հանդիպել տարբեր բնագավառների պատկանող աշխատությունների: Օտար լեզուների գերազանց իմացությունը նրան օգնել է կատարել թարգմանություններ, կազմել քերականական ձեռնարկներ³, գրել պատմական ուսումնասիրություններ՝ օգտվելով օտար սկզբնաղբյուրներից: Նրա կազմած քերականական ձեռնարկները ծառայել են որպես դասագիրք արաբների, պարսիկների, ինչպես նաև այդ լեզուները սովորել ցանկացողների համար:

Իր ստեղծագործական կյանքի առաջին տասնամյակներում Գևորգ Պալատեցին կատարել է զանազան թարգմանություններ: 1768 թ. պարսկերենից

² Ա. Յ. Այվազեան, նշվ. աշխ., էջ 12-13:

³ Ըստ Ա. Այվազյանի՝ Գևորգ Դպիրը կազմել է պարսկերենի համառոտ մի բերականություն, որի բնագիրը ինքն տեսել է Գառնիկ Ֆրնտրզյանի գրադարանում (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 38-41, Բ. Չուգասզյան, Գեորգ Դպիր Պալատեցու կեանքի և գործունեության տարեգրություն, էջ 25-26): Դպիրը գրել է նաև արաբերեն լեզվի համար բերականություն, որը կենսագիրը տեսել է Գում Գաբուում բնակվող տանկազետ Մուլա Պողոս Հոնայի ձեռագրերի շարքում: Վերջինիս մեկ այլ ընդօրինակություն նկարագրված է Դալաթիոյ ազգային մատենադարանի ձեռագրացուցակում (Բ. կթղ. Կյոպեսերյան, Յուցակ ձեռագրաց Դալաթիոյ ազգային մատենադարանի հայոց, Անթալիա, 1961, թ. 183), իսկ պարսկերենի բերականությունը Չուգասզյանի ենթադրությամբ «Ոճի պարսկական ասից և խոսից» անտիպ բառարանին կից բերականությունն է (տե՛ս Բ. Չուգասզյան, նշվ. աշխ., էջ 6-7): Նմանատիպ մի ձեռնարկ էլ Այվազյանը տեսել էր «Մանգումեի էֆենար» օրաթերթի տեղ և խմբագիր Կարապետ Փանոսյանի տանը՝ «գեղեցիկ նախաբանով գրուած գրաբառ լեզուա Քերականութիւն մը», որը, պարզ չէ, բերականություն է գրաբառ լեզվի համար, թե՛ գրաբառով գրված օտար լեզվի բերականություն: Սակայն հենվելով Գևորգ Բամպոմեյանի մատենագիտության մեջ տրված տվյալների, ինչպես նաև մեր ենթադրության վրա՝ կարծում ենք, որ դա գրաբարի բերականություն է (տե՛ս Գ. Բամպոմեյան, Մատենագիտություն Պալատեցի Գեորգ Դպիր Տեր-Յովհաննեսյանի (1737-1812), տե՛ս Հ. Ս. Ճեմնեմյան, նշվ. աշխ., էջ 121-127): Հ. Անադյանը ևս այն տեսակետն է հայտնում, որ սույն աշխատությունը հայերեն լեզվի բերականություն է (Հ. Անադյան, Պատմություն հայոց նոր գրականության, պրակ Ա, Նոր Նախիջևան, 1910, էջ 107:)

Թարգմանել է 15-րդ դարի հեղինակ Աբդուլ Ազիզ Աբդուլուռահման Թավրիզիի «Բանալի աստեղաց...» գիրքը, 1778 թ.⁴ Հյուսիսի Պուսեի «Գիրք մեծագին և պատուական ականց...» աշխատությունը (տպ. Կ. Պոլսում, 1807 թ.), հունարենից թարգմանված «Բան՝ յաղագս նաւապետաց՝ գափուտան կոչեցելոյ...»-ն (1796 թ.) և այլն: Հիշատակության է արժանի նաև «Հայելի գրոցն Հոմերոսի, որ է արձակ պատմութիւն Իլիականին, թարգմանեալ ի յոյն բնագրէ, յամին 1783 թ.» աշխատության թարգմանությունը⁴:

Թարգմանական աշխատություններից բացի Գևորգ Դպիր Տեր-Հովհան-նիսյանը կատարել է նաև սրբագրական աշխատանքներ: Գրել է պատմագրական ուսումնասիրություններ, որոնցից «Գիրք պատմութեան արքայից Սոմանեան զարմին ...» աշխատությունը օգտագործել է Գ. Ալվազովսկին իր «Օսմանյան պատմություն»-ը շարագրելիս: Նրա աշխատություններից օգտվել են նաև Ղ. Ինճիճյանը «Հնախօսութիւն»-ը և «Դարապատում»-ը շարագրելիս, Մ. Զամչյանը իր եռահատոր «Հայոց պատմություն»-ը գրելիս:

Գևորգ Դպիրը չի սահմանափակվել միայն լեզվաբանական ու պատմագրական աշխատություններով: Մեծ է եղել նրա հետաքրքրությունների շրջանակը՝ բնագիտություն, պատմություն, քերականություն, տիեզերագիտություն, փիլիսոփայություն, բանաստեղծություն (նրա գրած բանաստեղծություններից մեզ է հասել ընդամենը մի քանի պատառիկ): Նա մեծ հմտություն է ունեցել նաև գրչագրական արվեստում: Նա այն հայ մտավորականներից է եղել, ով ջանքեր չի խնայել ձեռագրերի հայթայթման և ընդօրինակման համար: Մխիթարյաններին գրած նրա նամակներից տեղեկանում ենք, թե ինչ դժվարություններով է նրան հաջողվել ձեռք բերել այս կամ այն ձեռագիրը, կամ ծայրահեղ դեպքում մեղվաջան աշխատանք տանելով ընդօրինակել այն, երբ չի հաջողվել գնել⁵: Նրա ջանքերով բազում ձեռագրեր են փրկվել անհետ կորստից:

Նրբեմն Մխիթարյան Միաբանությանն ուղարկված ձեռագրերի փոխարեն խնդրում էր Մխիթարյան Միաբանության մատենադարանում գտնվող մեկ այլ

⁴ Մեզ հաջածանոթ Հովհաննիս «Իլիական»-ի հնագույն թարգմանությունը համարվում էր Վենետիկի Մխիթարյան Միաբանության անդամ Եղիա Թումանյանի գրչով կատարված թարգմանությունը՝ հրատարակված 1843 թ.: Սակայն Աս. Մնացականյանի կատարած պրպտումների արդյունքում հայտնի է դարձել, որ այս հրատարակությունից ուղիղ 60 տարի առաջ՝ 1783 թ., Գևորգ Դպիր Պալատեցին արդեն այդ երկը թարգմանել էր, որը, սակայն, մնացել է անտիպ: Այն պահպանված է 2 ընդօրինակությամբ. մեկը՝ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում (Յ. Եգանյան, Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց, հ. Գ, եր., 2007, ձեռ. 913), մյուսը՝ Վենետիկի Մխիթարյանների (տե՛ս Աս. Մնացականյան, Հովհաննիս «Իլիական»-ի հայերեն առաջին նորահայտ թարգմանությունը, «Գրական թերթ», 1965, սեպտ. 24):

⁵ Մխիթարյան Միաբանության հետ կապն առաջին անգամ եղել է 1776 թ.-ին, որի առիթ են հանդիսացել Ալեքսանդր և Դուկիոս (Դուկաս) Ինճիճյան եղբայրները, ովքեր ուսանում էին Ս. Ղազար կղզում (մանրամասն տե՛ս Հ. Ս. Ճեմնեմյան, նշվ. աշխ.):

ձեռագիր իր մոտ եղած նույն ձեռագրի թերի և պակաս մասերը լրացնելու համար: Վենետիկյան ձեռագրերը ընթերցելիս՝ նա շատ հաճախ սրբագրական աշխատանքներ էր կատարում՝ լուսանցքներում գրելով բառի ճիշտ տարբերակը: Այդ մասին գրում էր նամակում և տալիս հիմնավոր բացատրություններ, ինչպես՝ «Եւ ուրեք ուրեք, ուր ոչ գոյր ի ձեռագիրն բառ ինչ կամ բան, գիծ ի վերայ քարշեցաք, եւ ուրեք ուրեք բոլորովին եղծեալ ջնջեցաք: Իսկ ուրեք ուրեք թէպէտ գտանիր, բայց սխալ կամ յետ եւ յառաջ եղեալ, գիծ քարշեալ եղծաք, եւ ի լուսանցսն զգրչագրին զուղիղն գրեցաք եւ չակերտ նշանագծիւ ցուցաք գտեղն՝ յոր մտանելոց էր իր տողին»⁶: Սրբագրումները եղել են ինչպես ուղղագրական, այնպես էլ՝ շարահյուսական: Անհրաժեշտության դեպքում նա տվել է նաև օտար հատուկ անունների հայերեն ճիշտ տառադարձությունը:

Մեծ է Գևորգ Դպիրի դերը հատկապես բառարանագրության բնագավառում: Այդ ասպարեզի նկատմամբ նրա հետաքրքրությունը գալիս էր երիտասարդ տարիներից: Առաջին փորձը նա արել է 1764 թ.՝ կազմելով «Բառգիրք պարսկական համառօտ մեկնութեամբ...» բառարանը⁷: Նա ցանկացած նյութի վերաբերյալ քննական վերաբերմունք է ցուցաբերել, մեծ կարեւորություն է տվել լեզվաբանական-ստուգաբանական աշխատություններին, ինչպես նաև բարձր է գնահատել բառարանի դերը ուսուցման մեջ: Գևորգ Դպիր Պալատեցին առավել հայտնի է իր պարսկերեն-հայերեն բառարանով, որն իր ծավալով և նյութի պարունակության ու ոլորտների ընդգրկման բազմազանությամբ առաջինն էր մինչ այդ լույս տեսած բառարանների շարքում: Պարսկերեն-հայերեն հայտնի բառարանի ստեղծման մասին արժեքավոր տեղեկություններ է տալիս հենց ինքը հեղինակը (Գևորգ Դպիր, Բառարան պարսկերէն, Յառաջաբան հեղինակին, էջ 48): Այս բառարանի ստեղծման համար հիմք են հանդիսացել Շահիտի, Հալիմի և Վեհապի աշխատությունների Դպիրի իսկ կողմից հայերեն թարգմանության վերջում կազմած բառարանները և այլ դասական հեղինակների աշխատությունների բառամթերքը: Այս բառարանում տեղ են գտել նաև բազմաթիվ անձնանուններ ու տեղանուններ, ընդ որում աշխարհագրական տեղանունները գերազանցում են անձնանունները: Բառարանը լույս է տեսել Պոլսում 1826 թ.՝ հեղինակի մահվանից 14 տարի անց՝ Հակոբ Տյուզյանի առաջաբանով⁸: Սա առաջին հսկայածավալ բառարանն էր հայ իրականության

⁶ Տե՛ս Հ. Ս. Ճեմնեմյան, նշվ. աշխ., էջ 83:

⁷ Տե՛ս Բ. կթղ. Կյուլեսեյան, Յուզակ ձեռագրաց Դավաթիոյ ազգային մատենադարանի հայոց, էջ 497-498:

⁸ Տե՛ս Բառարան պարսկերէն ըստ կարգի հայկական այբուբենից, յորում յաճախաբար աւանդին իմաստք բառիցն հայերէն և տանկերէն բացատրութեամբ և ուրեք արաբական նշանակութեամբ: Յաւելեալ և զյատուկ անունս նշանաւոր թագաւորաց և զաներևելի տեղաց, և նոխացուցեալ օրինակօք ի բանաստեղծից պարսից: Ի Գէորգայ Դպրէ Տէր-Յովնան-նեսեան Պալատեցոյ: Աշխատասիրութեամբ և ուղղագրելով և համառօտ փերականութեամբ ի Յակոբայ Տիւզեան..., ի Կոստանդնուպօլիս, 1826:

մեջ, որը գիտական նպատակներ էր հետապնդում: Բացի այդ «Այս բառարանը մի այնպիսի աշխատանք է, որտեղ համակողմանիորեն դրսևորված են հեղինակի ոչ միայն լեզվական լայն պատրաստությունն ու հմտությունը, այլև ընդհանրապես նրա բազմահարուստ գիտելիքները արևելյան ժողովուրդների, մանավանդ պարսից մշակույթի բնագավառում»⁹, - իրավացիորեն նկատել է Բ. Չուգասցյանը:

Նյութն առավել չծանրաբեռնելու և նրա՝ բառարանագրության ասպարեզում ունեցած մեծ աշխատանքը ցույց տալու համար սահմանափակվենք միայն պարսկերեն-հայերեն բառարանի մի քանի նկարագրությամբ. սա կնախապատրաստի նաև անցումը Գեորգի Ֆրանցեսի «Պատմություն...»-ի վերջում տեղադրված Գեորգ Դպիրի կազմած բառարանին, որն անտիպ է և ուսումնասիրության ենթակա:

«Պարսկերեն բառարանը» զուտ բառարանագրական արժեք չունի: Այստեղ ամփոփված բառահոգվածների իմաստները նշելուց բացի, շատ դեպքերում տրվում են նաև բառի ծագումը, ստուգաբանությունը, կապը հարևան լեզուների հետ: Բառարանի արժեքը ավելի է մեծանում նրանում տեղ գտած հայատառ պարսկերենով պարսիկ դասական գրողներից կատարված մեջբերումներով (Ռուդաֆի, Ֆիրդուսի, Խայամ, Սաադի, Հաֆիզ), որը նորույթ էր ժամանակի բառարանագրության մեջ: Շատ բնութագրիչ է Չուգասցյանի հետևյալ միտքը. «Այս բառարանը ոչ թե սոսկ «բառագիրք» է, - ինչպես անվանում է ինքը՝ Դպիրը, այլ իրանական մշակույթի մի հանրագիտարան, որտեղ կարելի է ամփոփ տեղեկություններ գտնել իրանական դիցաբանության, առասպելաբանության, ժողովրդական ասացվածքների ու առածների, սովորույթների ու բարքերի, վիպական հերոսների ու ականավոր գրողների մասին և այլ շատ հետաքրքիր նյութեր»¹⁰ կամ ««Բառարան պարսկերենը» շատ բառահոգվածների մեջ դուրս է գալիս թարգմանական բառարանի սահմաններից և թափանցում հանրագիտարանի սահմանները: Աշխատության շատ ու շատ բառահոգվածներ հագեցված են պատմական, գիտական, աշխարհագրական, երկրաբանական և այլ կարգի խիստ արժեքավոր տեղեկություններով»¹¹:

Բառարանը կարելի է համարել քառալեզվյան բառարան, քանի որ այնտեղ հայերեն բացատրությանը զուգահեռ տրվում է նաև թուրքերեն, երբեմն՝ արաբերեն բացատրությունը: Բառարանը կազմելիս հեղինակը մեծապես օգտվել է պարսից դասական գրականությունից և ժողովրդական բանահյուսությունից՝ բերելով մեջբերումներ հեղինակներից, առակներից: Ըստ Գ. Կ. Փասպարյանի հաշվումների՝ բառարանը պարունակում է շուրջ 30000 բառահոգված և Տյուզ-

⁹ Բ. Չուգասցյան, Պարսկերեն-հայերեն առաջին տպագիր բառարանը. - ՀՍՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր», հմբ 12, 1962, էջ 73:

¹⁰ Նշվ. աշխ., էջ 74-75:

¹¹ Գ. Կ. Փասպարյան, Հայ բառարանագրության պատմություն, Եր., 1968, էջ 164:

յանի կազմած հայերեն և պարսկերեն նույնանիշ մոտ 434 բառ: Էդ. Աղայանը իր «Հայ լեզվաբանության պատմություն» աշխատության 1-ին հատորում Տյուգյանի կազմած հայերեն-պարսկերեն նույնանիշ բառերի այս ցանկը վերագրել է Գևորգ Դպիրին՝ գրելով. «Այս համեմատական բառացանկն է, ահա, որ իրավունք է տալիս մեզ հեղինակին լեզվաբան կոչելու»¹²: Սակայն առանց այս բառացանկի էլ, կարծում ենք, Գևորգ Պալատեցու լեզվաբանական ունակություններն ակնառու են: Այդ բնագավառում նրա տաղանդը շատ լավ երևում է իր կազմած բառարաններում, ուր շատ հաճախ բառի բացատրությանը զուգահեռ տրվում է նաև բառի ստուգաբանությունը: Նրա կազմած քերականությունները դրա խոսուն վկան են: Բավական է ընթերցել Ա. Այվազյանի գրքում «Պարսկական քերականություն»-ից մեջբերված հատվածը լեզվի փիլիսոփայության վերաբերյալ (էջ 39-41), և մենք պատկերացում կկազմենք նրա լեզվաբանական գիտելիքների մասին: Եթե մեզ հասու լինեին Պալատեցու կազմած քերականությունները, ապա բազմաթիվ մոլթ կետեր կլուսաբանվեին նրա լեզվաբանական հայացքներից:

Նրա բառարանագրական աշխատանքները միայն այս բառարանով չեն սահմանափակվում: Գևորգ Պալատեցին ունի մի շարք թարգմանական աշխատություններ, որոնց վերջում հաճախ տվել է անձանոթ ու անհասկանալի բառերի բացատրությունները: Նման աշխատություններից են «Գիրք վաստակոց»-ի ընդօրինակությունը, որին կցել է բնագրի դժվար հասկանալի և փոխառյալ բառերի իր կազմած բառարանը, պարսիկ աստղագետ ու տոմարագետ Աբդուլ Ազիզ Աբդուլուհաման Թավրիզիի «Բանալի աստղաբաշխության» աշխատության թարգմանությունը, հունարենից թարգմանված Հոմերոսի «Իլիական»-ի արձակ օրինակը և այլ պատմական, բժշկական, կրոնական, աստղագիտական բնույթի աշխատություններ: Գևորգ Դպիրը կազմել է նաև «Ոճք պարսկական ասից և խոսից և ի նոյն բարբառ ասացուածք առակաւոր բանից, շարադասեալ աստանօր ըստ կարգի հայկական այբուբենից» դարձվածաբանական բառարան: Այստեղ հայերեն այբուբենի կարգով նախ բերում է հայատառ դարձվածքը կամ այլաբանական արտահայտությունը, ապա՝ դրա հայերեն բացատրությունը, իսկ վերջում՝ հայատառ թուրքերեն բացատրությունը՝

¹² Է. Աղայան, Հայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 1, էջ. 137: Նման կարծիք են արտահայտել նաև Գ. Զահուկյանը իր «О первых попытках применения сравнительного метода в истории армянского языкознания» հոդվածում («Տեղեկագիր», հ^մ 6, էջ 60-61), Հր. Անադյանն իր «Պատմություն հայոց նոր գրականության» աշխատության Ա պրակում (էջ 107): Սակայն Զուգասզյանը «Պարսկերեն-հայերեն առաջին տպագիր բառարանը» հոդվածում իրավացիորեն նշել է, որ այդ բառացանկը, ինչպես նաև բառարանին նախորդող պարսկերենի բերականությունը պատկանում է Տյուգյանին, որի մասին ճիշատակվում է իր իսկ կողմից կազմված առաջաբանում. «Ժողովեցաք ևս ի Բառարանէս զամենայն նմանաձայն բառս որ ընդ Հայս և ընդ Պարսս, և դասակարգեցաք ի վերջոյ հանդէպ միմեանց....» (տե՛ս Գ. Դպիր, Բառարան Պարսկերէն, էջ [ը]):

լուսանցքում տալով դրանց արաբատառ գրությունը: «Գիրք մեծագին ու պատուական ականց ...» գրքի թարգմանության վերջում ևս Դպիրը մի քանի էջի սահմաններում կազմել է բառարան՝ «Հաւաքումն բառից ոմանց՝ հանդերձ մեկնութեամբ, շարադրեալ ըստ կարգի այբուբենից»: Իր իսկ գրչին պատկանող «Գիրք պատմութեան թագաւորաց Օսմանեան զարմին, բաժանեալ յերկուս հատորս» աշխատության վերջում ևս տեղադրված է նշանավոր մարդկանց անունների ցանկ, որը թույլ է տալիս այն կենսագրական բառարանին համարժեք աշխատություն դիտել: Մեծ է եղել նրա աջակցությունը նաև «Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի» բառարանի ստեղծման գործում:

Խոսելով Գեորգ Դպիր Պալատեցու լեզվաբանական հայացքներից և իմանալով Գեորգի Ֆրանցեսի¹³ աշխատության թարգմանության վերջում տեղադրված բառարանի ուսումնասիրությունից դուրս մնացած լինելու հանգամանք՝ չէինք կարող չանդրադառնալ ծավալով փոքրիկ, բայց և անհրաժեշտ այս բառարանին: Ճիշտ է, բառարանը իր կառուցվածքով և նպատակային ուղղվածությամբ նորություն չէ Պալատեցու աշխատություններում, սակայն այն նոր է իր բովանդակության պարունակությամբ: Այն փաստը, որ Գեորգի Ֆրանցեսը Բյուզանդական կայսրության վերջին պատմագիրն է եղել, և աշխատությունն էլ կարևոր տեղեկություններ է հաղորդում կայսրության փլուզման մասին, իսկ բառարանն էլ այդ երկում գործածված բազում տեղանունների բացատրություն է պարունակում, ապա անհրաժեշտ համարեցինք այն քննության առնել: Հույս ունենք, որ սույն աշխատությունը որոշ չափով էլ ավելի կխորացնի մեր իմացությունը Գեորգ Պալատեցու լեզվաբանական և բառարանագրական հայացքների մասին:

Ինչպես նշեցինք, Գեորգ Դպիր Պալատեցու գրչին է պատկանում Գեորգի Ֆրանցեսի «Պատմութիւն....»-ի հայերեն անտիպ թարգմանության վերջում տեղադրված բառարանը:

Գեորգի Ֆրանցեսի այս աշխատության հայերեն անտիպ թարգմանությունը հայտնաբերել է Հ. Ակիսյանը¹⁴, ով Մաշտոցի անվան Մատենադարանում հայ-բյուզանդական հարաբերությունների 500-ամյակի առթիվ նյութեր էր որոնում: Ֆրանցեսի այս երկը թարգմանել է 18-րդ դարի պոլսահայ մտավորականության մեկ այլ նշանավոր անձ՝ Մելքիսեդեկ Կ. Պոլսեցին: Անասյանին ծանոթ այս ձեռագիրը, որը գտնվում է 2644 համարի ներքո, հունարեն բնագրի (Բոննայի հրատարակություն) համեմատությամբ ունի մի շարք թերություններ

¹³ Գեորգ Ֆրանցեսը Բյուզանդական Կայսրության վերջին պատմագիրն է: Աշխատությունը ընդգրկում է 1258-1476 թթ. Բյուզանդական Կայսրության պատմությունը: Այն պայմանականորեն կրում է առաջին զբի վերնագիրը՝ «Պատմութիւն Յունաց տէրութեան և Կոստանդնուպոլսոյ առման», այսուհետ «Պատմութիւն...»:

¹⁴ Հ. Ակիսյան, Գեորգի Ֆրանցեսի Քրոնիկոնի հայերեն անտիպ թարգմանությունը. - «Բանբեր Մատենադարանի», հ^{տր} 3, եր., 1956, էջ 121-129

(չկա հեղինակի նախաբանը, պակաս են որոշ գլուխներ): Այսօր Գ. Ֆրանցեսի «Պատմութիւն...»-ի հայերեն թարգմանությունը պարունակող ևս մեկ ձեռագիր կա Մատենադարանում, որը պահվում է 9886 համարի տակ: Վերջինս ծանոթ չէր Անասյանին: Ա. Տեր-Ստեփանյանը համեմատական քննություն անցկացնելով 2644 և 9886 ձեռագրերի միջև՝ պարզել է, որ վերջինս ավելի լիարժեք է, քան Անասյանի հայտնաբերած ձեռագիրը. «Մատենադարանի հ^ժ 2644 ձեռագիրն ունի Ա և Բ գրքերն ամբողջությամբ և Գ գրքերից հինգ գլուխ: Իսկ հ^ժ 9886 ձեռագրում բացակայում են միայն Ա գրքի առաջին հինգ գլուխները (վեցերորդն էլ սկզբից թերի է)»¹⁵: Մատենադարանի 9886 ձեռագիրը ևս չունի նախաբան, սակայն ի տարբերություն 2644 ձեռագրի, այստեղ կա թարգմանչի ամբողջական հիշատակարանը: Սույն ձեռագիրը «Պատմութիւն...»-ի բնագրից հետո ունի Գևորգ Դպիրի կազմած մի բառարանը, որը պարունակում է Ֆրանցեսի երկում օգտագործված անունների և որոշ բառերի բացատրությունները՝ 18-րդ դ.-ում Թուրքիայում գործածված համարժեքներով: Գիրքը գրվել է Գրիգոր Դպիր գրչի ձեռքով, ով ձեռքի տակ ունենալով Գևորգ Դպիր Պալատեցուն՝ Ֆրանցեսի աշխատության համար կազմած բառարանը, այն ընդօրինակել է ձեռագրի վերջում:

Բառարանն ընդգրկում է 9886 ձեռագրի 235ա-239բ էջերը:

Բառարանը, ինչպես նշեցինք, գրված է կոնկրետ երկի համար: Բառարանագրության այս ձևը բնորոշ էր միջնադարին: Միջնադարում հաճախ են հանդիպում բառարաններ՝ գրված որևէ աշխատության համար. «Հին բառարաններն ու բառացանկերը այս կամ այն աշխատությանը ծառայող, սպասարկու երկասիրություններ էին և ոչ թե ինքնուրույն գոյության իրավունքով ստեղծված գործեր: Նրանք կցվում էին առանձին աշխատությունների և երբեմն համարվում էին նրանց գլուխներից մեկը»¹⁶: Բառարանը արժեքավոր է նրանով, որ ընթերցողին հնարավորություն է տալիս տարիների հեռավորությունից ճիշտ պատկերացում կազմել դեպքերի կատարման վայրերի և ժամանակաշրջանին բնորոշ մի շարք բառերի գործածության մասին: Սույն բառարանը առավելապես աշխարհագրական տեղանունների շտեմարան կարելի է համարել: Հայաստանում աշխարհագրական տեղանուններով զբաղվել են հնագույն շրջաններից: Դեռևս 5-րդ դ.-ում հայոց պատմահայր Մովսես Խորենացին իր «Հայոց պատմություն» աշխատության մեջ փորձել է մի շարք հայկական բնակավայրերի անունների ծագումը պարզել՝ կապելով դրանք պատմական իրադարձությունների ու անձանց հետ: Այսպես՝ Մովսես Խորենացին Հայկ նահապետի անվան հետ է կապում Հայկաշեն գյուղի և Հարք լեռնադաշտի անունները:

¹⁵ Ա. Տեր-Ստեփանյան, Մեմֆիսեյի Կ. Պոլսեցու թարգմանչական գործունեությունը. - «Բանբեր երևանի համալսարանի», հ^մ 3(57), եր., 1985, էջ 167:

¹⁶ Հ. Ամալյան, Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձաններ, եր., 1966 թ., էջ 48:

րը, կամ Արամանյակի անվան հետ է առնչվում Արագած լեռան անունը, կամ Հայկի որդի Արամանյակի որդու՝ Արամայիսի անունից է ծագել Արմավիր անունը, իսկ նրա թոռան՝ Երաստի անունից՝ Երասխ գետի անունը և այլն: Դրանց ծագումնաբանական բացատրությունը տալիս՝ նա մեծապես օգտվել է նաև հայկական ավանդույթներից: Նմանատիպ նկարագրություններով հարուստ է մեր միջնադարյան պատմագրությունը: Նմանատիպ բազում օրինակներով հագեցած է նաև Աստվածաշունչը:

Նմանատիպ բառարանները անվանվում են մատենակից բառարաններ և համեմատաբար ավելի հին են ծագումով, քան ընդհանուր բնույթի բառարանները, որոնք ավելի ծավալուն են և գերազանցապես ուսումնական բնույթ ունեն: Բառարանը պարունակում է 186 բառահոգված: Որոշ բառահոգվածներ էլ պարզապես չունեն բացատրություն¹⁷: Նախքան աշխատության բովանդակությանն անդրադառնալը խոսենք բառարանի կառուցվածքային և տեխնիկական կողմի մասին: Ի տարբերություն միջնադարյան մյուս ձեռագիր բառարանների, որոնց մեծ մասն ունի անկանոն դասավորվածություն, այս բառարանը Գեորգ Դպիրը կազմել է իր նախորդ բառարանների ստեղծման ավանդույթին հետևելով՝ հայերենի այբբենական կարգով: Չնայած բառերը այբբենական կարգով դասավորելու Դպիրի հետևողականությանը՝ բառարանի ուսումնասիրության ժամանակ նկատել ենք կառուցվածքային հետևյալ վրիպումները.

ա. բառարանում «Մ» տառի տակ են համախմբված «Մ, Յ, Ն» տառերով սկսվող բառերը, որը, սակայն, պարզ չէ Գեորգ Դպիրի կողմից արված վրիպում է, թե՛ ձեռագիրն ընդօրինակողի.

բ. Բառարանի զգալի թվով բառահոգվածներ չունեն իրենց թարգմանությունը, այլ պարզապես գրված է բառը և հետո տեղ է բաց թողնված (տե՛ս ծան. 16):

Բովանդակային առումով աշխատությունը հիմնականում երկլեզվյան թարգմանական բառարան է (հայատառ հունարեն-հայերեն): Երբեմն տրվում է նաև երրորդ լեզվում գործածվող տարբերակը. օր.՝ «Առիսդոքոսիայ. ժողովրդապետութիւն ծերակուտական իշխանութեան (թուրք. բուրո ճիւմհիւր» (235ա)),» Միսիմլիայ. քաղաք ծովեզերեայ ի Սեաւ ծովն ի վեր կոյս քան զքաղաքն Ահեօլի. (թուրք. Միսիվրէ» (237բ)), «Փռիմիքիրիոս. աւագ գրիչ. պաշ քեսաթիւ. է բառ լատինական» (238բ), «Օլոլիտայ . է անուն գաւառին Թեւլայի, մերձ ի յԱթենս և այս Թեւլա կոչի տաճկերէն Իսթեվէ» (239ա-239բ):

¹⁷ Որպես ենթադրություն կարող ենք բերել հետևյալ պատճառները. հավանաբար բառարանն ընդօրինակողը չի կարողացել հասկանալ գրվածը և բաց է թողել տեղը, կամ բառարանը կազմողը՝ Դպիրն ինքն է բաց թողել հետագայում լրացնելու ակնկալիքով, որը, սակայն, այդպես էլ մնացել է, կամ էլ ժամանակին այդ տեղանունն այդպես էլ կոչվել է, պարզապես Դպիրը կազմել է գրքում գործածված բոլոր (տեղ)անունների ցանկը:

Բառարանում հանդիպում ենք մի շարք հասարակ գոյականների, որոնք զանազան բնույթի բառեր են՝ պարզապես բառի բացատրություն կամ պաշտոնի անուն. ինչպես՝ **«Առիսդոքոսդիայ»**. Ժողովրդապետություն ծերակուտական իշխանություն, **Բալէօլօկոս**. Թարգմանի հիաբան և է անուն ազգի վերջին թագաւորացն յունաց, յորոց էր և վերջին Կոստանդին, որ ետ գքաղաքն թուրքաց, **Բալիստր**. մեքենայ պատերազմական, **Բոօզօլաբադառիսոայիա**. կին Բոօզօս-բադասի, **Բոօզօլադադօսիոսայի**. կին Բոօզօսդադօսիոսի. այսինքն զօրագլխի, **Իբօմօնի**. համբերություն, **Լօկօթէդիս**. այսինքն դէֆթէրտար, որ համարակալ, **Սկիւթ**. թաթար, **Սատրապությունք**. նախարարությունք, **Քրինկոս**. պալատ, **Քօնտօսդավլոս**. գունդստապլ. կարծեմ թէ է միրախօռ» և այլն:

Բառարանում տեղ են գտել նաև մի քանի հատուկ անուններ և մի շարք ցեղի կամ տոհմի անուններ՝ **«Վլատիզլաոս**. յատուկ անուն մարդոց է, **Տօմէսդիքոս**. էր այն մեծ իշխօղն ի ժամանակս յունաց, որ Յիւսքիւտարու սկսեալ իշխէր յարևելս կոյս ամենայն քաղաքաց, որք էին ընդ իշխանութեամբ յունաց. իբրև Պեյլեր Պեյլի, **Պորփիրածին**. է մականուն զարմի միոյ ի թագաւորացն յունաց, **Մուզալոնայ**. է անուն տոհմի, **Ենովիքա**. ձէնովական ազգի անունն է, **Աքադնան**. է անուն ժողովրդեան, որ էն բնակիչք յԱգառնանիայի, **Քադաքուզինոս**. ցեղի անուն, յորմէ մէն մի եկաց թագաւոր, **Քոմնինոս**. ցեղի անուն է թագաւորական, յորմէ ցէղէ էր և Կիո Մանուիլ թագաւորն»:

Բառարանը գերազանցապես աշխարհագրական տեղանունների մի հավաքածու է, որտեղ Գևորգ Դպիրը չի բավականանում միայն բառի թարգմանությունը կամ այլ տարբերակը նշելով: Նա հաճախ բառահոգովածը հագեցնում է պատմական, գիտական, աշխարհագրական և այլ կարգի տեղեկություններով: Այս հանգամանքն ավելի է մեծացնում բառարանի արժեքը և ուսումնասիրողին հնարավորություն է ընձեռում իմացության մեծ շրջանակ ունենալ: Աշխարհագրական տեղանունները իրենցից ներկայացնում են քաղաքի, պետության, գետերի, ծովերի, կղզիների անուններ, եկեղեցիների կամ էլ պարզապես որևէ վայրի անուն: Այսպես՝ **«Ադդիքա**. գաւառն Աթինայ, **Ամասդրիայ**. Ամասուրայ. է քաղաք ծովեզերեայ ի Սեաւ ծովն զԱնատոլեան եզերօք, **Այիայ Մավուա**. է կղզի իմն փոքր կայացեալ ըստ մէջ Քէֆալօնիայի և Քօրֆօյի մերձ ի ցամաքն Իբիսոսի, **Ավլիսոս**. է անուն ծովեզերեայ քաղաքի յանդիման կղզւոյն էյրիպօզի ի Ռումէլեան մասին, **Բոինքիբայ**. է անուն կղզւոյ միոյ ի կղզեաց անտի, որք մերձ կան ի Ստամպօլ, **Բոինքնիսոս**. Մարմարայ, **Ելլադա**. Յունաստան, **Եւքսինոսի Պօնտօս**. Սեաւ ծովն է, **Էկէոս**. է այն ծովն ի Յագ Տէնիզ, որ ասի իտալացւոց լեզուաւ Արչիփէլակոս. և թուրքերեն Ատալար Տէնիզի, **Էքսամիլիոն**. վեց մղոնեան, և է ցամաք տէղին կղզւոյն Մոռայի, որոց այլ շրջակայքն պատեալ էն ծովով, **Էվրիմէտոն**. է անուն գետոյ ի գաւառին Պամփիլիոյ մերձ ի քաղաքն Ատալիայի, **Լէվգդոսայ**. է սա անուն տեղւոյ իրիք, ուր եղև մարտ լակեդեմոնացւոց ընդ Թեվայեցիս և յաղթեցին նոցա Թեվայեցիք, **Քէռադիոն Քոլ-**

բոս. Եղջերային ծոց. և է սա ծոցն Ստամպօլու վասն ծամածուռ և ճղճղկեն գոլոյն ըստ նմանութեան եզեր եզին այսպէս անուանեալ է, **Իսթմոս**. նեղուց ի մէջ երկուց ծովեզերաց կայացեալ ցամաք նեղ և անձուկ, **Իվերիայ**. Սպանիայ, **Իտրոս**. քաղաք է սա յԻտալիայ աշխարհի»։ Ինչպես երևում են օրինակներից, որոշ բառահոգւածներ ունեն ստուգաբանական արժեք, և սա է՛լ ավելի է արժեքավորում աշխատությունը։

Պալատեցու բառարանը ծավալով մեծ չէ։ Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ այն կոնկրետ նպատակաուղղվածություն ուներ և սահմանափակվում էր ընդամենը մեկ երկի շրջանակներում, ապա այն կարելի է համարել բավական արժեքավոր ու տեղեկութուններով հագեցած աշխատություն։

Նկատի ունենալով վերը նշված արժանիքները՝ հրատարակության ենք ներկայացնում Գևորգ Պալատեցու հիշյալ բառարանը։

Պարզաբանութիւն բառից ոմանց, արարեալ ի Գեորգէոս Դպրէ
Կոստանդինուպօլսեցոյ ընդ Սուրբ Հրեշտակապետ եկեղեցեալ եղելոյ:
Ըստ խնդրոյ նախագրեցեալ Փիլիպպոսի զգիրքս օրինակեցուցանողի

Ա

[1.] Աբոսդասիոսի:

[2.] Ադդիքա. գաւառն Աթինայ:

[3.] Ալվանիայ. Առնաւուտլուք:

[4.] Ամասդրիայ. Ամասրայ. է քաղաք ծովեզերեայ ի Սեաւ ծովն զԱնատո-
լեան եզերօք:

[5.] Ամիսոս. Սամսօն ծովեզերեայ քաղաք ի Սեաւ ծովն ի ստորե քան
զԿիրեսուն:

[6.] Այիա Թէոտոսիա. Այա Գափուսի:

[7.] Այիայ Մալուա. է կըղզի իմն փոքր կայացեալ ըստ մէջ Քէֆալօնիայի և
Քօրֆօյի մերձ ի ցամաքն Իբիսոսի:

[8.] Այիա. է Միլանու. Տալուտ փաշա քափուսի:

[9.] Անտրուսայ. է անուն քաղաքի ի Լագէտէմոնիայ, որ է ի Մոռայն:

[10.] Անքիալօս. Ահ Եօլի:

[11.] Աշտարակ հոսանաց:

[12.] Առաքելանոցն. եկեղեցի, որ է այժմ սուլդան Մէհմէտէ իմարէթն:

[13.] Առիսդոքոսիայ. ժողովրդապետութիւն ծերակուտական իշխանու-
թեան¹⁸:

[14.] Առկոս. քաղաք է ի կղզւոջն Մոռայի:

[15.] Ասոմադոս. գիւղ Առնաւուտ քիօյի://(235բ)

[16.] Ավիտոս. է անուն ծովեզերեայ քաղաքի յանդիման կղզւոյն
էյրիպօզի ի Ռումէլեան մասին:

[17.] Արքատիայ. քաղաք է ի կղզւոջն Մոռայի:

[18.] Աքաղնան. է անուն ժողովրդեան, որ էն բնակիչք յԱգառնանիայի:

Բ

[19.] Բալէօլօկոս. թարգմանի հիաբան և է անուն ազգի վերջին թագաւո-
րացն յունաց, յորոց էր և վերջին Կոստանդին, որ ետ զքաղաքն թուրքաց:

[20.] Բալիստր. մեքենայ պատերազմական:

[21.] Բամմաքարիսդոս. ձեթեհայէ ճամիսին¹⁹:

[22.] Բանտօքոսդոս. ամենակալ և է անուն եկեղեցւոյ, որ այժմ Զէյրէկի
ճամիին:

[23.] Բաֆլակոնիայ . Թօսեայի գաւառն է:

¹⁸ Տողամիջոմ գրված է նաև թուրքերեն տառերակը՝ բուրոն ճիւմնիս:

¹⁹ Հնարավոր է կարգալ նաև Մեթենայէ:

[24.] **Բեդրոսի.** Բեդտի Գափուսի:

[25.] **Բելոբոնիսոս.** Մոռա:

[26.] **Բեռիվլէբդոս.** է անուն եկեղեցւոյ յանուն սուրբ Աստվածածնի ի Ստամպոլի:

[27.] **Բէռիդէոիոս:**

[28.] **Բլադիս.** Եասը Ատամօտ ի Ստամպոլ:

[29.] **Բուլիայ.** է անուն գաւառի ի մասին Իտալիոյ յանդիման Ավլօնիայի և էլպասանու յայնկոյս Ադրիական ծովուն:

[30.] **Բոինիքիայ :**

31.**Բոինիքիայ.** է անուն կղզւոյ միոյ ի կղզեաց անտի, որք մերձ կան ի Ստամպոլ: // (236ա)

[32.] **Բոիքոնիսոս.** Մարմարայ:

[33.] **Բոդօլաբադառիսոսայիա.** կին Բոդօսբադասի:

[34.] **Բոդօլադոսիսոսայի.** կին Բոդօսդոսիսոսի. այսինքն զօրագլխի:

[35.] **Բոդօլէսդիսոսի.** Գաֆթան աղասի:

[36.] **Բրօդօնկոս:**

[37.] **Բօնտիքոն.** է անուն բերդի ի սահմանս Մոռայի:

Գ

[38.] **Գակառիայ.** էյրի Գափուի կողմն, մերձ ի Ֆէքֆուր Սարայի, զի էյրի Գափուն կոչի Գարսիայ:

[39.] **Գօնտօսթաւլիօս:**

[40.] **Գօնտօսգալիոս.** Գում Գաբու:

Դ

[41.] **Դիդաբառոս:**

[42.] **Դոռնէս:**

[43.] **Դօռուլլոսն .** օթեան սրբոյ մարգարէին Կարապետի:

Ե

[44.] **Եասոն և Սոսիպատրոս.** առաքեալք:

[45.] **Ելոդիայ.** Գարշը էլի և է ի սմանաբազդոս քաղաք, որ է էյնէպալսթի:

[47.] **Ենովիքա.** Ճէնովական ազգի անունն է:

[48.] **Ելլադա.** Յունաստան:

[49.] **Եւքսինոսի Պօնտօս.** Սեաւ ծովն է:

Զ

[50.] **Զաքինթոս.** Զանթա:

Է

[51.] Էդուիայ:

[52.] Էլիսպոնտոս. Կելիպոլիայ ծովն: // (236բ)

[53.] Էկէոս. է այն ծովն ի Յագ Տէնիզ, որ ասի իտալացւոց լեզուաւ Արչի-
փէլակոս. և թուրքերեն Ատալար Տէնիզի:

[54.] Էնոս. էնէզ:

[55.] Էվվայիդա:

[56.] Էվրիմէտոն. է անուն գետոյ ի գաւառին Պամփիլիոյ մերձ ի քաղաքն
Ատալիայի:

[57.] Էվլիայ կամ Էվրիվպոս. էյրիպոզ:

[58.] Էքսամիլիոն. վեց մղոնեան, և է ցամաք տէղին կղզւոյն Մոռայի,
որոց այլ շրջակայքն պատեալ էն ծովով:

Ը

[59.] Ըսդոսվելի. է անուն կղզւոյ ի Ջերմակ ծովն մերձ ի Սագըզ, որ ռամ-
կօրէն ասի Ագօբէլոս:

[60.] Ըսպաուդի. է անուն քաղաքի ի կղզոյն Մոռայի:

[61.] Ենովիքա. ձէնովական ազգի անունն է:

Թ

[62.] Թէթղալիայ. է անուն գաւառի, յորում են քաղաքն Ենի Շեհիր և
Թրհալա:

Ի

[63.] Իբիտիոս:

[64.] Իբիոիայ:

[65.] Իբօմօնի. համբերութիւն:

[66.] Իդալուի:

[67.] Իլաոիոն Տառիայ:

[68.] Իֆիլդոս. տառ:

[69.] Իսբինուլա:

[70.] Իսդոռ. է անուն մի յանուանցն Դունայ գիտոյն:

[71.] Իսթմոս. նեղուց ի մէջ երկուց ծովեզերաց // (237ա) կայացեալ ցա-
մաք նեղ և անձուկ:

[72.] Իվերիայ. Սպանիայ:

[73.] Իտրոս. քաղաք է սա յԻտալիայ աշխարհի:

Լ

[74.] Լակեդեմոնիայ. է անուն գաւառի ի Մոռայի:

[75.] Լաֆոննիայ. նոյն է ընդ բառին Լակեդեմոնիայ:

[76.] Լեզվոս. Միտիլի կղզին է ի Ջերմակ ծովն:

[77.] **Լէվգդուայ.** է սա անուն տեղւոյ իրիք, ուր եղև մարտ լակեղեմոնաց-
ւոց ընդ Թեվայեցիս և յաղթեցին նոցա Թեվայեցիք:

[78.] **Լիդիայ.** է անուն գաւառի մերձ ի յիգմիր:

[79.] **Լիկիայ.** է անուն գաւառին Մուղլայի, որ թուրքերէն ասի Մենթէլէ
վիլայէթի:

[80.] **Լիկուտիա.** Ճինիվիզի երկիրն է:

[81.] **Լիմնոս.** Իլիմեա կըղզին:

[82.] **Լիսդրինայ:**

[83.] **Լիտեա.** է անուն գաւառին, յորում էն քաղաքն Ագ Հիսար և Մաղնի-
սա:

[84.] **Լուբատիայ:**

[85.] **Լօկօթէդիս.** այսինքն դէֆթէրտար, որ համարակալ:

[86.] **Լօնկօվարտիայ.** ռամկօրեն՝ Լօմպարտիայ, որոյ երևելի քաղաքն է
Մօնտօվա, յաշխարին Իտալիայ:

Խ

[88.] **Խարիտոն:**

[89.] **Խլումանի Խէլումէճ.** է անուն ///²⁰ Խբերդի և տեղւոյ ի վւոջն (?)
Մոռայի՝ յանդիման կղզւոյն Զանթայի:/(237բ)

[90.] **Խոխօբօլիս.** Իւսկիւտար:

Կ

[91.] **Կանոս.** Գանոս, մերձ ի Խօրա:

[92.] **Կապադովկիայ.** Կեսարիոյ գաւառն:

[93.] **Կաֆա դանիքկան.** Քէֆէ քաղաք է ի Խոլմ:

[94.] **Կլայիձա**

[95.] **Կրիտ.** է անուն մէծի կղզւոյն Կիրիտոս:

[96.] **Կօռդինի.** է քաղաք ի կղզւոջն Կիրիտոս:

Հ

[97.] **Հին Իբիռոս.** ցամաքն Ռումելեան, որ մերձ է ի կըղզին Գորֆօյի:

Մ

[98.] **Մակնիսիայ.** Մաղնիսայ քաղաք:

[99.] **Մայինայ:**

[100.] **Մարքիոնայ:**

[101.] **Մէանտրոս.** է անուն գիտոյ ի սահմանս Գարաման էրէկտիսի:

[102.] **Մէթինոս:**

[103.] **Մէթոնի.** է անուն բերթի ի կղզւոջն Մոռայի և է ծովեզերեայ:

²⁰ Մի անվան տեղ բաց է թողնված:

[104.] Միսիայ. է անուն գաւառի՝ զոր մեք կոչիմք Միւսիայ:

[105.] Միրիանտրիոն. էտիրնէ դուռն է:

[106.] Միսիմվրիայ. քաղաք ծովեզերեայ ի Սեաւ ծովն ի վեր կոյս քան զքաղաքն Ահեօլի. թուրքերեն Միսիվրէ:

[107.] Մօնէմվասիայ. է քաղաք իմն ի ցամաք կղզւոջն Մոռայի:

[108.] Մուզալոնայ. է անուն տոհմի:

[109.] Մօնտէֆէռադա:

[3]

[110.] Յեւրիսպոնտա. ծովն Պողազ Հիսարու:

[111.] Յէդլիս://(238ա)

[112.] Յէվր:

[113.] Յոնիա. գաւառն Իզմիրու:

[114.] Յօլէն:

[ն]

[115.] Նաւեագդոս. էյնէպախթի. է սա անուն քաղաքի:

Ո

[116.] Ոսկեդուռն. Խրիտի Բիլի. Եէտի Գուլէի դուռն:

[118.] Ունկարիայ. Մաճառիստան:

[119.] Ունկր. մաճառ:

Պ

[120.] Պորփիրածին. է մականունն զարմի միոյ ի թագաւորացն յունաց:

[121.] Պօնտոս. Գարա Տէնիզ:

Ս

[122.] Սալմէնիքոն:

[123.] Սանթամարիա. է սա անուն քաղաքի ի ծայրին Իտալիոյ յանդիման կղզւոյն Գօրֆօյի:

[124.] Սատրապութիւնք. նախարարութիւնք:

[125.] Սարքանոս:

[126.] Սէրվիայ. Սրֆիստան:

[127.] Սիակրօն:

[128.] Սիլիվրիայ. Սիլիվրի քաղաք է մօտ ի Ստամպօլ:

[129.] Սինոպ. քաղաք է ի ծովն Գարատէնիզու:

[130.] Սկիւթ. թաթար:

[131.] Սուզուպօլիս. Սիւզէպօլի ի Սեաւ ծովն քաղաք է ծովեզերեայ ի ստորեւ, քան զԱհեօլի:

[132.] Սուրբ Սամանտա. Դօի Գափուսի:

[133.] Սուրբ Տիմիդրի. ի սարայի դրանց մինն է:

[134.] Սպառզի. է սա քաղաք ի կղզւոջն Մոռայի:

[135.] Սօսանտրօս: //(238բ)

[136.] Ստրադօրեաւարիսօս. իշխան բանակի զօրաց:

Վ

[137.] Վաղաքիս. է անուն պաշտօնի և պատուոյ. այսինքն՝ մանագի:

[138.] Վալտաինոս. կոմս Ֆլօրէնտիայի:

[139.] Վէրրիայ. Գարա Ֆէրիէ քաղաք մերձ ի Սելանիք:

[140.] Վէքքոս.

[141.] Վլաշեռնայ. Այագմայի եկեղեցին, որ ի Յայվան սարայլն:

[142.] Վլաշիայ. Վլա՛ Մեմշէքէթի:

[143.] Վլատիզլատոս. յատուկ անուն մարդոյ է:

[144.] Վումէռոս:

[145.] Վուքօլէօնտոս. Լիմանի անուն է մէրձ ի Գում Գափուն:

[146.] Վոսդիցա. է անուն քաղաքի ի կղզւոյն Մոռայի, մէրձ ի Կորնթոս և է ծովեզերեայ:

Տ

[147.] Տանտուլոս:

[148.] Տիբլոքիոնիոն. Պէշիկ Դաշ:

[149.] Տօմադիրոս:

[150.] Տօմէսդիքոս. էր այն մեծ իշխօղն ի ժամանակս յունաց, որ Յիւսքիւ-տարու սկսեալ իշխէր յարևելս կոյս ամենայն քաղաքաց, որք էին ընդ իշխա-նութեամբ յունաց. իբրև Պեյլեր Պեյի:

Ր

[151.] Րիկիու. Սելիվրի Գափունի:

Յ

[152.] Յամաք բլուր շուկային:

Փ

[153.] Փայտեղուռն. Քսիլօբօղա. Այվան Սարայ Գափունի:

[154.] Փռիմիքիրիոս. աւագ գրիչ. պաշ քեսաթիպ. է բառ լատինական: //(239ա)

[155.] Փռիգիայ. գաւառն Քիւթա՛իէի:

[156.] Փսօմաթիայ. Սամաթիայ:

Ք

[157.] Քաղալանք:

- [158.] Քաղաքուզինոս. ցեղի անուն, յորմէ մէն մի եկաց թագաւոր:
- [159.] Քաղէլոնիայ Սատանդի:
- [160.] Քաշավուդա. է անուն բերդի ի Ռումելի:
- [161.] Քալլիուպոլիս. Կելիպոլի:
- [162.] Քառէոս. եգիպտոս վրիպեալ ի բառէն Գահիրէ, որ է մականուն եգիպտոսի, զի ասի Մսրի Գահիրէ:
- [163.] Քասդուիդի:
- [164.] Քարիա. է անուն գաւառի. թուրք Այտընէլի:
- [165.] Քելլիոն. կարծիմ թէ Քիլի է:
- [166.] Քէռադիոն Քուլթոս. եղջերային ծոց. և է սա ծոցն Ստամպոլու վասն ծամածուռ և ճղճղկեն գոլոյն ըստ նմանութեան եզեր եզին այսպէս անուանեալ է:
- [167.] Քէնէթադիայ.
- [168.] Քէնիւրէա. նաւահանգիստ է ի Մոռու մերձ ի Կորնթոս քաղաք:
- [169.] Քէրքիրա. է կղզին Գորֆոյի:
- [170.] Քիզիկոս. Քափու Տաղի:
- [171.] Քինիկոս. պալատ:
- [172.] Քիոս. Սագըզ Ատասը:
- [173.] Քիտոնիայ. քաղաք է ի կղզւոջն Կիրիտու, որ այժմ ասի Խանէա:
- [174.] Քոմնինոս. ցեղի անուն է թագաւորական, յորմէ ցէղէ էր և Կիո Մանուիլ թագաւորն:
- [175.] Քոձինոս:
- [176.] Քոնտառինոս:
- [177.] Քոնտօլոս:
- [178.] Քոնտօսդավլոս. գունդստապլ. կարծեմ թէ է միրախօռ:

Օ

- [179.] Օէոլիտայ . է անուն գա/(239բ)ւառին Թեւլայի, մերձ ի յԱթենս և այս Թեւլա կոչի տաճկերէն Իսթեվէ:
- [180.] Օռէայ. Պալըք Պազար Գափուսի:
- [181.] Օռմիդրիոն:
- [182.] Օֆֆիքիոս. օճաքլը:

Ֆ

- [183.] Ֆիլանտրայ:
- [184.] Ֆիլատէլֆիայ. քաղաք է:
- [185.] Ֆիլօքսի :
- [186.] Ֆօքէա. Ֆոշա. մերձ ի յԻզմիր:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, Ձեռագիր հ^մ 9886:

Այվազեան Ա. Յ., Շար հայ կենսագրութեանց, Կ. Պոլիս, 1893:

Զուգասոցյան Բ., Գէորգ Դպիր Պալատեցու կեանքի և գործունեութեան տարեգրութիւն, Երևան, 1994:

Մնացականյան Աս., Հոմերոսի «Իլիական»-ի հայերեն առաջին նորահայտ թարգմանութիւնը, «Գրական թերթ», 1965, սեպտ. 24:

Ճեմճեմյան Հ. Ս., Գէորգ Դպիր Տէր Յովհաննիսեան (Պալատեցի) եւ Մխիթարեանները, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1984, նույնը նաև՝ «Բազմավէպ», հ^մ 1-2, 3-4, 1982:

Զուգասոցյան Բ., Պարսկերեն-հայերեն առաջին տպագիր բառարանը, ՀՍՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր», հ^մ 12, 1962:

Կյուլեսերյան Բ. Կթղ., Յուցակ ձեռագրաց Ղալաթիոյ ազգային մատենադարանի հայոց, Անթալիա, 1961:

Դասպարյան Գ. Կ., Հայ բառարանագրութիւն պատմութիւն, Երևան, 1968:

Ակինյան Հ., Գեորգի Ֆրանցեսի Քրոնիկոնի հայերեն անտիպ թարգմանութիւնը, Բանբեր Մատենադարանի, հ^մ 3, Երևան, 1956:

Տեր-Ստեփանյան Ա., Մելքիսեդեկ Կ. Պոլսեցու թարգմանչական գործունեութիւնը, Բանբեր Երևանի համալսարանի, Երևան, հ^մ 3(57), 1985:

Բամպուքճյան Գ., Մատենագիտութիւն Պալատեցի Գէորգ Դպիր Տէր-Յովհաննէսեանի (1737-1812), (տե՛ս Հ. Ս. Ճեմճեմյան, Գէորգ Դպիր Տէր Յովհաննիսեան (Պալատեցի) և Մխիթարյանները, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1984:

Գէորգ Դպիր, Բառարան պարսկերէն, Կ. Պոլիս, 1826:

Ամալյան Հ., Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձաններ, Երևան, 1966:

Աղայան Էդ., Հայ լեզվաբանութիւն պատմութիւն, հատոր 1-ին, Երևան, 1958:

Աճառյան Հր., Պատմութիւն հայոց նոր գրականութիւն, պրակ Ա, Նախիջևան, 1910:

Աճառյան Հ., Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Ա, Երևան, 1942:

Ջահուկյան Գ., О первых попытках применения сравнительного метода в истории армянского языкознания, «Տեղեկագիր», հ^մ 6, 1957:

Եգանյան Ս., Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց, հ. Գ, Երևան, 2007:

